

ВАСИЛЬ ДОБРЯНСЬКИЙ

СКРИННЯ ДЛЯ ГЕТЬМАНА

Від переможця конкурсу
«КОРОНАЦІЯ СЛОВА»

Nordbahnhof

КСД

ВАСИЛЬ ДОБРЯНСЬКИЙ

СКРИНЯ ДЛЯ ГЕТЬМАНА

Від переможця конкурсу
«КОРОНАЦІЯ СЛОВА»

Nordbahnhof

КСД

ВАСИЛЬ ДОБРЯНСЬКИЙ

СКРИНЯ для ГЕТЬМАНА

РОМАН

ХАРКІВ
2022 **КСД**

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
2022

ISBN 978-617-12-9548-3 (epub)

Жодну з частин цього видання не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі без
письмового дозволу видавництва

Електронна версія зроблена за виданням:

Дизайнер обкладинки *Іван Дубровський*

Добрянський В.

Д57 Скриня для гетьмана : роман / Василь Добрянський. — Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2022. — 320 с.

ISBN 978-617-12-9381-6

Клим Жеграй, колишній поліцейський, а нині — сищик, їде до Берліна з надважливою місією. Гетьманський розвідник Бусло, який доручив йому цю справу, дізнався, що на гетьмана Скоропадського планується замах. Жеграй має попередити вбивство керманіча, але йому відомі тільки прізвища терористів. Як їх знайти у великому місті? Бусло радить йому почати пошуки з фірми «Аусфур Гезельшафт», яка скуповує зерно в Україні. Пробравшись уночі до їхньої контори, Жеграй знаходить секретні документи про продаж... цукрової пудри. Досвідчений сищик розуміє, що випадково натрапив на слід торговців наркотиками. Йти до них — усе одно що смикати тигра за вуса. Але часу для роздумів у Жеграя немає...

УДК 821.161.2

© Добрянський В. В., 2021

© Depositphotos / fxquadro, alex.stemmer, ysbrand, mathes, phantom_rd, обкладинка, 2021

© Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2022

© Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2022

Навчатися дозволено й у ворога.

Овідій

1

Іскри на стовпі спалахували віялом і осипалися в темряву яскравим павичевим хвостом. Вітер крутив верхівками дерев, згинав гілля до дротів. Десь далеко, за похмурими дахами, горіли яскраві вогні міста, а тут, біля пагорба Кройцберг, у тихому й бідному робітничому передмісті Берліна, ніби в потойбічному світі, протяжно вили пси й темніли вікна, наче за ними не було жодної живої душі. Будинки мертвих і сліпих чекали дня, щоб ожити й прозріти. Вони насторожено причаїлися, закутавшись у чорний саван. Тут, як і в брудних районах Нойкельн і Веддінг, щоночі вивішували червоні прапори. На ранок поліція їх методично знімала й спалювала на пустирях. Але в таку грозову пору й бунтівники забули про свій бунт...

На естакаді, що повертала півколом у нетрі міста, заскрипів колесами вантажний поїзд, прямуючи на Шлейсерські ворота. Гроза наближалася з лісу, куди втікала ріка Шпрее. Вітер пахнув рибою й болотом. Так тхне бідною, що невідворотно напливає й протрує свідомість лихим передчуттям. Іскріння дротів обпалювало неспокійне гілля. Блискавки заливали кров'ю чорне й розвихрене небо. Хто спав, той був щасливий...

Із-за рогу довгого вугільного складу випірнули два гострі ножі автомобільних фар. Вони, похитуючись, промацували вибоїсту дорогу й наближалися до стіни, за якою, крім воріт у двір, проїхати не було куди. Чорні сади густим натовпом оточили цей тупик і не пропускали далі. Зрештою, два пасажирів білого авто «Mercedes 75 PS» і не збиралися далі їхати. Водій екіпірувався за останнім писком моди: на голову одягнув шкіряний шолом, на очі — великі, з оленьчим виразом окуляри. Чорний шкіряний плащ, що кожного разу поскрипував, коли чоловік повертався до пасажирів або робив різкий рух, доповнював образ рішучого і впевненого в собі технаря, який знає, як жити. І цей розкішний кабріолет — свідчення його успіху.

Він зупинив металевий екіпаж і, не заглушивши двигуна, повернувся до чоловіка, який сидів на задньому сидінні.

— Підніміть, Альтмане, дах, — попросив пасажир і стурбовано поглянув на небо, що спалахувало пожежними відсвітами. — Зараз

полле...

Пасажир сидів у капелюсі й тонкій плащовій накидці, зав'язаній попід шию. На його обличчі виразно виділялася гримаса невдоволення. Він не сподівався, що Альтман завезе його так далеко. І зараз із осторогою ворушив вільгельмівськими вусами, ніби принюхувався до болотного запаху Шпрее. Щоб приховати страх, чоловік дістав з кишені фланелевого костюма сигару, не кваплячись обрізав її і прикурив. Теплий дим овіяв чоло, відганяючи сироти із затерплої шкіри.

Альтман заскрипів шкіряним рукавом, потягнув перед собою важіль, що підняв м'який тент. Дах накрит чоловіка із сигарою густою темінню. Тільки червоне вічко жарини освітлювало час від часу м'ясистий ніс і уважні очі, що спостерігали за водієм.

— Погода геть збожеволіла, — пухнув димом перед собою. — Третій тиждень хмари товчуться. Сонця нема...

— Пане Гоззо! — незадоволено відмахнувся від того диму Альтман. — Ми приїхали сюди говорити про погоду? Чи про наш бізнес, що ось-ось збанкрутує?..

— Ну що ж, пане Альтмане. Ви самі цього захотіли!..

Гоззо дістав з-під поли револьвер і націлив просто в обличчя співрозмовнику. Той з несподіванки відхилився, ніби побачив кобру, що зараз укусить.

— Я вас просив? — прошипів пасажир. Зашкварчала його сигара. — Просив?.. Хапайте свої вершки й не втручайтеся в наші справи. А ви уявили себе гонщиком на незнайомій трасі. А між тим у нас за кожним поворотом суддя сидить. І чекає на помилку... Ви хотіли мене налякати?

— Ні! Ні!.. — поклявся холодній цівці револьвера Альтман. — Даруйте. Ви неправильно зрозуміли. Хотів по-приятельськи поговорити. Ви ж знаєте мене, пане Гоззо. Я швидко перекипаю...

— Знаю, — охоче погодився товстун із безвідмовним «Webley» на п'ять патронів. — Одне у вас... Там, праворуч... на сидінні футляр зі шприцами. Навіщо вони вам?.. У котрому з них отрута?..

— Шприци?.. — Альтман метнув оленячий погляд на сусіднє сидіння. — А-а-а... Шприци. То Ульріка забула. Забудькувата роззява. Вона служить волонтеркою. Часто відвідує госпіталі. Бере цю машину. А я... Я не віддав...

— Не лукавте, дорогенький, — укотре пустив наперед дим Гоззо. — Я вас давно розкусив. І теж швидко закипаю. Завжди готовий відповісти...

Він не дозволив своєму візаві дотягнутися до футляра зі шприцами й вистрілив йому в скроню.

Постріл злився з гуркотом грому. Здавалося, Альтмана вразив розряд блискавки. Він упав на кермо, вкритий пороховим димом. Сиза хмарка крутилася над ним, неначе від кулі загорівся шкіряний шолом.

Гоззо хвилю посидів, наслухаючи. Небо гримотіло тонкою потривоженою жерстю. Неквапливо відчинив дверцята й випхав своє огрядне тіло з авто. Револьвер брязкнув об метал машини. Чоловік дбайливо сховав його в кишеню. Там, біля серця, теплий «Webley» додавав йому впевненості. Заведений двигун працював. Світло фар мерехтливими колами хиталося на жовтій стіні вугільного складу. Гоззо відчинив передні двері й, обхопивши за пояс убитого, витягнув його на дорогу. Потім узяв за руки й поволочив до стіни. Шкіряний плащ жертви скавучав, ніби ображений пес. Під стіною Гоззо кинув труп. Провагавшись, знову обхопив тіло Альтмана попід груди й посадив його, сперши плечима до стіни. У вбитого відкрився рот. У світлі фар він чорнів мишачою норою. Гоззо нахилився й підняв мерцеві нижню щелепу. Той плямкнув, неначе з нього вийшло останнє повітря, й покорився. Задоволений виглядом Альтмана, який наче сів перепочити, Гоззо пухнув кілька разів навколо себе димом, роздумуючи. Одягнув лайкові рукавички, що м'яко обтягли пухкі руки. Повернувся до автомобіля, зазирнув на сидіння з пасажирського боку, взяв футляр. Знову незграбно, ніби його кроки плутало проміння фар, підійшов до стіни. Оглянув шприци. В одному побачив білувату рідину.

— От вовча дурне! — кинув футляр поміж ноги водієві. — Ще такий не народився, щоб обманув Гоззо!

Загасив сигару об стіну й написав навколо голови жертви:

«Frieden»¹.

Чорна тінь убивці почалапала назустріч світлу фар і сховалася в «мерседесі». Заревів двигун. Колеса вивернулися, і авто рушило до міста.

Спалахнула блискавка, немов у небі розірвався неймовірної сили заряд. По тонкому тенту автомобіля забарабанила біла шрапнель

граду...

Рот убитого, ніби волаючи вслід, знову відкрився.

[1](#) «Мир» (нім.). *(Тут і далі прим. автора.)*

2

У залізному гуркоті вагонних коліс Клим Жеграй раптом почув пустотливу пісню покоївки Ядвіги, яка гойдала його, малого, на нозі й приспівувала: «Єще раз!.. Єще!..

*Siekiera, motyka, pilka, kleszcze,
Chodźże Maryś, chodźże jeszcze.
Siekiera, motyka, pilka, gwóźdź,
Pójdźże Maryś, pójdźże, pójdź.
Єще!.. Єще раз!..»²*

Ядвіга дуже любила малого Кліма, який ріс без матері, й пестувала його. Жеграй не пам'ятає, як вона прибилася на хутір Очеретяний під Білою Церквою, де жив самотником судовий писар повітового суду Іван Данилович Жеграй, його батько. Молода полька була небайдужа до батька, і, здається, той також теплів очима, коли її бачив. Одного разу Ядвіга вийшла з дому й не повернулася.

«*Siekiera, motyka, pilka, kleszcze...*»

Колеса співали йому цю пісню не випадково. Поїзд мчав серед ночі по польських землях, десь між Дорогуськом і Любліном. До Берліна ще їхати й їхати. Позавчора ввечері Жеграй ні сном ні духом не відав, що доведеться вирушати в таку далеку й ризиковану дорогу. За звичкою зателефонував на номер 18-38, але слухавку взяла не чарівна Роза Іванівна Савицька, до якої зрідка забігав на Костянтинівську, 22, щоб притулитися колючою щокою до її м'яких і звабливих грудей, а скрадливий і всюдисущий начальник осібного відділу гетьманського штабу Дмитро Бусло. Той спокійненько повідомив, що хотів би з ним зустрітися. Негайно. І призначив рандеву в Купецькому саду, над озером, на лавочці біля статуї Афродіти. Погодуємо, мовляв, качат крихтами хліба і поговоримо про курс німецької марки. На більше Дмитро Петрович не зважився, все-таки телефон — загадкова штука, кажеш невідомо кому, і невідомо хто слухає.

— Я пернатих не люблю! — відрізав Клим розчаровано.

— Климe Івановичу, це так гарно — посидіти над водою, відпочити очима від людей, — лагідно наполог Бусло. — Тим паче, що ці люди — геть-таки людиська. Задумали чорну справу, від якої світ здригнеться. І лише ви можете запобігти біді.

— Я? — Жеграй заінтриговано слухав, чим цього разу його хочуть звабити.

На всі прохання Скоропадського очолити розшуковий відділ Києва відмовчувався. Проте виконував окремі гетьманові доручення, щоб не втратити кваліфікацію. Давно, ще з серпня 1916 року, коли його вигнали з поліції за те, що впіймав на розбої синка багатого домовласника Яїра Лабаза, капітан Жеграй перейшов у підпілля, ховався від бандюг, що обіцяли помститися, і від колег, які готові були продати біглого слідчого за тридцять срібняків кожному, хто заплатить.

Тож Клим, щоб уникнути переслідувань, ховався на підпільних квартирах, рідко з'являвся в місті. І тільки начальник особного відділу Дмитро Бусло знаходив його, послуговуючись шпиками зі старої картотеки. Та й сам Жеграй заради розваги не дуже ховався від нього. Бусло мав одну приємну рису: він умів переконувати, особливо грошовими виплатами. Утім, капітан не спостерігав за собою скнарості. Ризикові завдання Скоропадського затилювали, наче морфій наркомана.

У Купецькому саду на сцені літнього театру оркестр меланхолійно грав «Шотландську симфонію» Мендельсона. Доріжками неквапливо прогулювалися міщани, які скупили за мирним життям. Милі пані й панянки, одягнуті в білі плаття з ажурними рукавами, у капелюшках, які незбагненим чином трималися на розкішних зачісках, у супроводі чоловіків з тростинами й краватками під високими комірцями прогулювалися поміж кущами жасмину й бузку, спускалися вниз, до озера, й захоплено кликали до себе лебедів і качок. Колись тут можна було покататися на човнах, але після того як повстанці заводу «Ауто» здуру попідривали їх зарядами пороху, міська влада закрила човнову станцію.

Клим знайшов Бусла на лавочці під плакучою вербою, що густим шатром закрила розвідника і статую Афродіти від цікавих людей. «Тут добре призначати побачення закоханим, — мимохідь завважив капітан. — Гм... Або заколотникам». Мовчки сів біля Дмитра Петровича, демонструючи своє незадоволення.

— Климе Івановичу, — глянув на нього щирими очима гетьманський розвідник, — ви ніколи не задумувалися, чому таку... мерзенну... музику може писати талановитий композитор?

Він удоволено спостерігав за вертлявими качатами, що наввипередки ганяли за шкуринками хліба. Зовні Бусло — мирний державний чиновник із якоїсь дрібної контори, що плодить папери. І, незважаючи на розпорядження ясновельможного гетьмана, який із сьогоднішнього дня, суботи, 17 серпня 1918 року, встановив восьмигодинний робочий день, сліпає над тими документами до ночі.

— Чуєте?.. Чуєте?.. У цій мелодії нема ніякої сили, ніякого підйому. Композитор б'ється маленькими крильцями понад самою землею, намагається піднятися високо вгору, вдає з себе героя, ображеного, але насправді залишається низько над поверхнею. Це страшенна й нестерпна нудота!

Демонстративно замовк, прислухаючись до звуків оркестрових інструментів. Музиканти старались, як могли. А публіці, яка шпацирувала парком, подобалося все, що повертало її в мирні дні.

— Люди іноді не бачать поразки, засліплені своєю перемогою, — зітхнув начальник особного відділу. — Його ораторії, псалми, сентиментальні пісеньки, де він демонструє *Leidenschaft der Fingerspitze* — пристрасть на кінчиках пальців, — залишаються в пам'яті слухачів. А все решта...

— Я нічого в цьому не тямлю, — просто відповів Жеграй і несподівано для себе додав: — Мені більше подобається ляскіт револьверного барабана...

— Та залишмо Мендельсона для обивателів, — враз обірвав свої критичні зауваги гетьманський розвідник. — Колись я служив в Одесі товаришем прокурора. Там, у Літньому саду, орудувала ціла банда музикантів. Скажу вам, талановита. І в музиці, і в злочинах. А капельмейстера їхнього знаєте, як звали?..

Зробив паузу, чекаючи на реакцію Жеграя. Капітан промовчав, не піддавшись. Він прекрасно знав звичку Бусла — поговорити ні про що, підбираючись до основної теми.

— Козирок!.. Його звали Козирок! — урочисто проголосив псевдобандита Дмитро Петрович. — Завжди, сволоч, брав під козирок перед поліцейськими. Ще й служив у них шептуном. Здавав одеську дрібноту... А тим часом... грабував відпочивальників. У Літньому

саду часто звучав ляскіт револьверних барабанів... За вашим висловом, Климе Івановичу. Гм... Не думав, що ви такий... кровожерний... музикознавець.

Кинув кілька крихт на воду й посерйознішав.

— Я отримав депешу від одного з наших агентів, — сказав, змінивши тон. — Із Харкова. Там не розбереш, що діється... Чорт ногу зламає! Червоними бандитами кишить підпілля. Росія постачає селянам зброю й формує загони. Все Лівобережжя готується до повстання. Представники нашої влади боязко реагують і не хочуть ризикувати. Державна варта паралізована. Злочинці всіх мастей тероризують населення...

— І не сподівайтесь, — раптом перебив його Жеграй. — У мене розігралася астма. А в Харкові — сухі вітри. Від них у грудях дере...

Демонстративно дістав круглу бляшанку льодяників «Кетті Босс», кинув один у рот і простягнув бляшанку Буслу. Начальник осібного відділу скривився, ніби йому запропонували якусь гидотну річ, і відмахнувся. Клим цими карамельками, виготовленими на травах, заспокоював нерви й гасив нестерпне бажання закурити. Одного разу йому груди стягло обручами і він знепритомнів. Лікар Альфред Животовський із товариства швидкої медичної допомоги порадив покинути всі чоловічі звички, від яких спочатку гірко, а потім солодко. Чи навпаки — спочатку солодко, а потім гірко. Ні крихти тютюну, ні грама алкоголю. І жодних стресів. А замість ліків Животовський запропонував бляшанку карамелі на травах за 32 копійки. Розмальована червоногуба дівчиця Кетті Босс знущально всміхалася до сищика з круглої бонбоньєрки. Клим хотів шпурнути нею в лікаря, однак згодом звик. Ба, льодяники навіть сподобалися.

— Климе Івановичу, іноді ви буваєте нестерпні, — подолав роздратування Бусло. — Ніхто вам у Харків їхати не велить. Тут, ваше благородіє, зовсім інше. Набагато страшніше...

Дмитро Петрович роззирнувся довкруги, щоб переконатися, що за ними не спостерігають.

— Ось, перечитайте, — подав складений учетверо аркуш.

Жеграй розгорнув депешу. Агент під криптонімом Н. Н. повідомляв, що в першій декаді серпня на квартирі відомого есера, літератора Якова Йосиповича Гондельвейзера, відбулося зібрання ліворадикальних елементів таємної організації «Революційний

трибунал». Встановлено окремих членів організації. Це священник-чорносотенець, такий собі Геморген, студент Тарараєв (розпорядник розстрілів), його сестра Марія Тарараєва (секретарка трибуналу), осавул Шурупов (новочеркаський чоботар), робітник Васільєв, що жив у Новочеркаську, машиніст Іван Волгін з Борисоглібська, Черьомухін і Понедєлін — обоє зі станції Євстратовка. Прізвища багатьох заколотників не встановлені. Та й ті, що названі, можуть бути вигаданими.

На зібранні вирішено публічно стратити ясновельможного гетьмана України Павла Скоропадського. З цією метою спеціально з Курська прибув червоний емісар, підосавул Поздняков. Усього охочих взяти участь у терористичному акті виявилось майже три десятки. Тож між ними розгорілася суперечка, кому випаде ця честь.

«Наїхало всякої наволочі з Росії, якій кісткою в горлі самостійна Українська Держава, — гнівно подумав капітан Жеграй, читаючи документ. — Аж трясуться з нетерпіння, щоб розтоптати її і знищити».

Терористи вирішили тягнути жереб. Голосування тривало кілька днів. Жереб випав Іванові Андрійовичу Смірнову і Афанасію Степановичу Барклаєву. Хто ці типи і де їх шукати, агент не повідомляв. Відомо тільки, що мають досвід терористичної діяльності й не раз сиділи по тюрмах. Аж ось і найважливіше. Терористичний акт вирішили здійснити під час візиту гетьмана Скоропадського в Німеччину, який заплановано на середину вересня.

— Тепер ви розумієте, про що йде мова? — забрав аркуш у капітана напружений Бусло. — Про міжнародний конфлікт. Уявляєте собі, що станеться, якщо теракт відбудеться в Берліні під час офіційних заходів? Прости, Господи, за це крамольне припущення...

Шокований інформацією, Клим промовчав. Повірити в те, що якісь осавули й підосавули, чоботарі й машиністи, затуркані червоною пропагандою робітники здатні організувати в чужій державі вбивство гетьмана, було важко. Тим паче, в Німеччині, де *Ordnung*³ і залізна дисципліна воєнного часу, де кожен пантрує за сусідом і доповідає куди треба про порушення. Однак занепокоєння начальника гетьманської розвідки однозначно свідчило: він усерйоз сприймає загрозу й готовий діяти. Тому Жеграєві слід уважно поставитися до чергового завдання Скоропадського.

— Пам'ятаєте, що сталося, коли навіжений студент Гаврило Принцип убив у Сараєві ерцгерцога Франца Фердинанда і його дружину Софію? — запитав Дмитро Петрович і сам відповів. — Почалася велика бійня, що триває досі... А тепер, ласкавий пане, уявіть... Лише на хвилику уявіть, — застережливо підняв палець, — що у Берліні, боронь Боже, вб'ють ясновельможного гетьмана, а заодно й кайзера Вільгельма Другого. Що тоді почнеться?..

Вони мовчки втупилися в качок, які весело били крилами й пірнали в зеленувату воду. Картина, що їм уявилася, відверто дисонувала з лагідною атмосферою Купецького саду. З дитячої іграшки зірвався білий вітрячок і впав під ноги чоловікам. Кучерявий хлопчик підбіг і зупинився, не сміючи дістати з-під лавки загубу.

— Ма!.. Ма!.. — загукав ображеним голосом.

Жінка тримала в руках солом'яний капелюшок і дивилася, всміхаючись, на чоловіків.

— На, малий! — подав вітрячок Клим. — Біжи, грайся...

Дмитро Бусло знову кинув шкуринку хліба пернатим. Він це зробив механічно, не зауваживши власної дії. Сьогодні зранку подав начальникові гетьманського штабу Богданові Стелецькому спеціальний рапорт про підготовку політичного вбивства. Не вірити своїм агентам начальник особного відділу не мав підстав. Вони попереджали про багато небезпек, на які влада реагувала іноді невчасно. Так сталося і з військовими складами на Звіринці. 6 червня від потужного вибуху здригнувся весь Київ. Вибухова хвиля зруйнувала сотні будинків. Загинула майже тисяча киян. Лікарні й лазарети були переповнені пораненими. Не минуло й двох тижнів, як у місті загорілися 35 дров'яних складів. Вогонь знищив паровий млин, спиртовий завод, фанерну фабрику й кілька сотень житлових будинків. А ще за місяць стався вибух в Одесі на складі набоїв. Та перевершив усі ці події атентат на командувача німецьких військ в Україні фельдмаршала Германа фон Ейхгорна, якого разом із ад'ютантом підірвав бомбою російський терорист Донской. Задум був чіткий: зірвати перемир'я й налаштувати німців проти Української Держави.

Проаналізувавши повідомлення агентів державної варти й особного відділу, Дмитро Бусло дійшов висновку: всі диверсанти крутилися навколо дипломатичної місії більшовиків-росіян, які вели переговори з гетьманською владою про втілення умов Брестського миру. Він

запропонував вивести переговорну місію за межі столиці, скажімо, в Харків. Але німці не підтримали цієї ідеї. Вони все ще сподівалися налагодити надійні стосунки з червоною владою нової Росії. «Nous avons besoin de la paix avec la Russie, que voulez-vous, le seul parti qui la veut, ce sont les bolcheviks et puis en Russie, il n'y a pas d'autres partis pour le moment donné avec lesquels on aurait pu parler sérieusement»⁴, — повсякчас наголошував прибічник загравання з більшовиками екселенц Гінце з німецького міністерства закордонних справ. Ця бридка політика, зрештою, розбила всі надії України. Та й зіграла злий жарт із самою Німеччиною. Ось уже зараз видно, що ніякого миру з кривавою бандою не буде. За даними гетьманської розвідки, один із керівників червоної диктатури Лев Троцький наказав виділити 4 мільйони рублів на забезпечення терористичної акції — знищення Павла Скоропадського в Німеччині. А заодно, якщо пощастить, і кайзера Вільгельма.

Начальник штабу Богдан Стелецький прочитав рапорт Дмитра Бусла за номером 920 і побіг, занепокоєний, у гетьманський кабінет. Без сумніву, рішення буде. Однак начальник особного відділу — а цей відділ також виконував функції політичної поліції — вирішив не чекати високого наказу, а розпочати протидію змовникам. Для цієї мети якнайкраще підходив досвідчений і водночас маловідомий поліцейний капітан Клим Жеграй, який уже кілька разів виконував делікатні завдання ясновельможного гетьмана.

— Московські палії хочуть перекинути пожежу бунтів на Європу, — запально промовив Дмитро Петрович. — Спроекувати наслідки ймовірного теракту неважко. Німеччина вийде з війни, виведе свої війська з України. Україна стане жертвою червоної пошесті. У нас поки що нема сил боротися з цією бідою... Нам би протриматися ще бодай рік!

Гетьманський розвідник мрійливо зітхнув. Українська Держава справді могла вистояти під опікою німецьких військ, зміцнити і сформувати свої державні інституції, в тому числі й військо. Якраз сьогодні, 17 серпня, гетьман відправив на переговори до кайзера главу українського уряду Федора Лизогуба.

— Хто ці Смірнов і Барклаєв? — зацікавився Клим, відчуючи, що попереду його чекає цікава слідча справа. — Може, хоч фото збереглися в картотеці Бертильйона?..

— Яка картотека, Климе Івановичу? — докірливо глянув на нього Бусло. — Все розграбоване. Ледве відшукали деяких старих агентів... А ці терористи, найпевніше, заслані козацьки. Обоє молоді. Подейкують, що Барклаєв — зі збіднілої князівської сім'ї з Петрограда. Захопився марксистськими теоріями...

— Як же я їх знайду в чужій країні? — Жеграй не помітив, що подумки дав згоду на поїздку в Німеччину.

— О! — схвально кивнув начальник особного відділу й усміхнувся. — Ви вже стартуєте... Захоплююся вашою зосередженістю. І здатністю зіграти на випередження. Щоразу потрапляєте в ціль. Збоку іноді здається, що вам просто щастить... Ну, по-перше. Я тут згадав про потяг до марксистських теорій. А куди марксист піде? До марксиста. Пес до пса попреється. Хто нині в Німеччині гавкає про революцію? Група Спартак. Це така сама сволота, як і в Росії. Або в нас...

Вони обидва подумали про Винниченка й презирнулися. Винниченко завжди наголошував, що українські соціалісти ніколи не будуть воювати з російським пролетаріатом. І червона банда Муравйова, після якої залишилися могили по всьому Києву, його не переконала.

Бусло продовжив:

— Хочуть соціалізму в Європі. А по суті, це бандити, які прагнуть переділити власність, завдати поразки у війні своїй державі. Не сумніваюся, що Смірнов і Барклаєв випірнуть у Берліні десь серед соціалістів. Вони скористаються допомогою місцевих революціонерів. Це єдиний для них шлях. Іншого нема...

— А по-друге? — Клим знову дістав «Кетті Босс» і простягнув співбесіднику.

Іншим разом він із задоволенням розкурих би люльку. Але лікар Животовський його переконав, що астма почалася від тютюну.

Бусло, повагавшись, глянув на дітей, які зграйкою гасали за кущами, й узяв льодяник. Солодке він любив — іноді кидав по чотири кубики рафінаду в чай, щоб збадьоритися. Київ спав, а він не мав права відпочивати. Вночі саме зручний час для агентурної роботи. Сидів у готелі «Версаль» на Підвальній і комбінував інтриги. А неподалік, у домі Бродського на Катерининській, також цілу ніч світилися вікна німецького Оберкомандо. Хтозна, які плани визрівали там. Бусло

посивів, роздумуючи над цим. Командної гри з німцями не виходило. Але й не ворогували. Вивідували все, що можна вивідати. І щиро всміхалися на світських раутах. При штабі гетьмана Скоропадського завжди крутився капітан Оберкомандо Вернер Альвенслебен. Усі вважали його довіреною особою кайзера. Чи навіть родичем...

Срібні бакенбарди Дмитра Петровича знову зблиснули у відсвітах променів із води. Здається, то сонячні качата перескочили в його світлі очі. Витер пальці носовичком і дістав із нагрудної кишені документ.

— Ось ваш паспорт, — подав капітанові. — Все як належить. Жеграй Клим Іванович. І посвідчення відповідального конторника Київської другої біржової артілі. Погляньте. Там службовий телефон 12-95. І адреса контори: Безаковська, 21. Керівництво артілі... гм... люб'язно погодилося надати цей службовий документ. Ваша офіційна легенда: ви приїхали у Берлін для залагодження справ із товариством «Ausfuhr Gesellschaft»⁵. Це відома контора, що постачає нам промислово-господарські товари в обмін на вивезене зерно. Голодні шакали, які почуваються конкістадорами серед папуасів. Гадають, що ми дикуни й не знаємо справжньої ціни селянського плуга. Пропонують нам його за триста карбованців...

Зауваживши стурбований погляд капітана, заспокоїв:

— Але вам не слід цим перейматися. Це вагома підстава, щоб з'являтися на всіх заходах офіційного візиту гетьмана в Німеччину. Ваше, так би мовити, ділове реноме. Ми повідомимо прямим дротом керівництво німецької фірми про ваш приїзд... *Verstehen Sie das?*⁶

— *So. Ich verstehe Sie perfekt*, — відповів по-німецьки Жеграй і додав: — Я не буду... *Wie ein Schwein vor dem Uhrwerk stehen*⁷.

Німецької його навчив батько. Бідний судовий писар казав, що нічим не може забезпечити сина. Тільки знаннями. Зібрав останні гроші й послав на навчання в колегію Павла Галагана. А знання, мовляв, уже виведуть Кліма в люди. Ну от, вивели. Тільки не туди. Спершу здерли погони в поліції. А тепер посилають на завдання чортзна куди...

Начальник осібного відділу голосно хруснув льодяником і засоромився. Негоже розвідникові захоплюватися солодощами. Зітхнув і стишив голос.

— Кліме Івановичу, все це дуже серйозно. Ваша легенда має один нюанс. Ви марксист. Вас уже ловили на агітації за світову революцію.

— Аякже. На Малій Житомирській у дворах, — іронічно погодився Жеграй. — Віддухопелили, аж м'ясо від кісток відстало... Згадали мені поліційну службу. Я їх запам'ятав. Згодом вони служили в народній міліції. Мі-лі-ці-о-не-ри! Босота з Бессарабки...

— Не переймайтеся. Настане час — виявимо всіх прихильників більшовиків, — заспокоїв його Бусло. — Ніде вони не дінуться... Але для нас сьогодні важливо... Ви — марксист, який добивається вселюдської рівності. Саме цю другу частину легенди і знатиме поліційний комісар Берліна Адам Крістер, до якого ви з'явитесь. Він скине інформацію про вас у середовище політичних злочинців. А там уже справа за вами — зав'язати стосунки з групою Спартак чи з іншими революціонерами.

— Надто ілюзорно це все, без певності, — недовіжливо заперечив Жеграй. — Знадобиться багато часу, щоб проникнути в банду. Я чужий. Вони свої...

— А часу нема, — погодився начальник особного відділу. — Тож ви постарайтеся. Ви це вмієте. Мій вибір не випадковий... Климе Івановичу, на кону доля гетьмана й держави. Я вірю у вас. Комісар Крістер допоможе.

— Коли виїжджати?

— Сьогодні ввечері, — буденно відповів Бусло. — До речі, вашим попутником буде секретар гетьмана Сергій Костянтинович Моркотун. Тримайтеся з ним насторожі. Цей пан крутиться біля ясновельможного, і ніхто не знає, як він опинився у штабі. Гетьман йому надто довіряє. У грудні сімнадцятого він переховувався кілька діб у будинку Моркотуна на Великій Володимирівській. Гетьман і цей... щиголь... мають спільні зв'язки з масонством. А ще я довідався, що секретар веде активне листування з французьким генералом Табуї і таким собі Жаном Пелісьє, журналістом-кур'єром із Парижа... У цього Жана Пелісьє подвійне чи потрійне дно. Він проти німців. Він проти України. На щастя, він проти більшовиків. І це мене трохи стримує.

— Моркотун так само — проти німців, проти України і проти червоних? — занепокоєно спитав капітан. — Як я не люблю політиків! На них десять личин. Здереш одну — під нею інша. За тою ще одна... Простіше зі звичайними бандитами. Ті хоч не прикидаються. Фомкою б'ють у чоло.

— Дорогий Климе Івановичу, — кинув останні шкуринки на воду гетьманський розвідник і звівся. — Ми з вами з одного табору. Я теж їх не люблю. Але це не мій вибір. Так вирішив гетьман. У Моркотуна окреме завдання. Може, ви, крім поїзда, ніде й не зустрінетесь. Просто майте на увазі, що з вами їде такий... далеко не простий чоловік. І в нього мандат довіри ясновельможного.

Його долоня була суха й гаряча, коли потиснув руку, прощаючись.

— Зачекайте, — затримав його капітан. — Невже німецька поліція сама не може захистити і гетьмана, і свого кайзера?

— Може, — запевнив Дмитро Петрович, але в його голосі з'явилися нотки сумніву. — Однак... *Hoffen und Harren macht manchen zum*

*Narren*⁸. Ви не знаєте деяких нюансів... Е-е-е... Як би це точніше сказати? Бацिला соціалізму проникла й у германське суспільство. Там зараз непросто. Дуже непросто... Багато достойних людей починає говорити й чинити дурниці. А ви зі своїм знанням менталітету наших злочинців...

Слово «наших» йому не сподобалося, але він його не виправив, бо українська злочинність нині мало відрізнялася від російської. Київ наводнили росіяни, втікаючи від червоного терору. Сюди ж потяглися й більшовицькі агенти, плануючи збурити людей на повстання.

— Ви мені там потрібні, — майже розчулено продовжив Бусло. — На вас я можу покластися. Та й німецькій поліції допоможете... Як ви казали? Не будете стояти ніби свиня перед годинником? Дотепно! Їй-бо, дотепно!..

Він засміявся, ще раз дещо незграбно потиснув руку капітанові, повернувся й попростував доріжкою догори, до виходу з парку. На сутулих плечах ніс тягар, про який, може, й не знав у деталях гетьман Скоропадський. Ясновельможний керує державою, а Буслові випала доля його захищати.

Жеграй раптом відчув, що залишився сам-один серед веселої публіки Купецького саду. По спині повіяв прохолодний вітер з озера. Чи то сумнів нагадав про себе. Ніколи не брався за завдання, які не розумів. Тепер ось погодився й розгубився. Що він сам може зробити у великій Німеччині проти банди терористів?

Чи не сам?.. Невже Бусло не продублював агентів? Начальник особного відділу ніколи не розкриває карти. Завжди одну залишає в рукаві.

Навіщо з ним їде гетьманський секретар Моркотун?

Нове завдання Бусла, як «Шотландська симфонія» Мендельсона, не вписувалося в злагоджену мелодію. Невідомість дратувала.

Скрипки й труби дряпали за серце.

2 *«Сокира, мотика, пилка, кліщі,*

Ходи, Марисю, ходи ще.

Сокира, мотика, пилка, цвях,

Приходь, Марисю, приходь, приходь».

Старовинна польська пісенька «Co użyjem, to dla nas. Za sto lat nie będzie nas» — «Що вжием, то для нас. За сто літ не буде нас». Інша назва — «Сокира, мотика». Вперше виконана під час шляхетського повстання 1863 року. Кожен виконавець на свій розсуд імпровізує, використовуючи гру слів і наголосів.

3 Порядок (нім.).

4 «Нам потрібен мир з Росією, і, як не крути, єдина партія, яка цього хоче, — більшовики; зрештою, в Росії на цей момент немає інших партій, з якими можна говорити серйозно» (фр.).

5 Акціонерне товариство «Ausfuhr Gesellschaft» створене в липні 1918 року німцями для налагодження торгово-економічних зв'язків з Україною. Гетьман Скоропадський гостро його критикував, вважаючи, що товариство зареєстроване не вельми тямущими бізнесменами з колосальними апетитами. Вони навезли в Україну чимало непотрібних товарів за високими цінами.

6 Розумієте? (нім.)

7 Так. Я вас прекрасно розумію. Я не буду стояти як свиня перед годинниковим механізмом (нім.).

8 Сподіватися й чекати — дурнем стати (нім.). Приказка, у якій використовується гра слів.

«Siekiera, motyka, pilka, kleszcze...»

Торохтіння вагонних коліс навіювало тривожні передчуття. Навпроти капітана сидів молодик, до якого ще в Києві в нього зародилася неприязнь. При першій зустрічі на пероні Сергій Моркотун міцно потиснув руку, неначе хотів переконати, що його енергійність не має меж. Або що вона підкріплена гетьманською довірою. Тримав у руці невеликий шкіряний саквояж із витисненим написом «Казимир Шелль». Портфель виявився абсолютно ідентичним із «саквояжем слідчого», який зібрав у дорогу Жеграй. Зважаючи на закордонну поїздку та різні тонкощі німецького законодавства й воєнного часу, взяв із собою лише необхідне, що може знадобитися. Рудий парик, накладні вуса, бороду й торбинку з фарбами та кремами для гримування, чудовий одеколон «Дралле», який так подобався дівчатам пані Лахоцької (вона тримала публічний дім біля Введенського жіночого монастиря), кілька бляшаних бонбоньєрок «Кетті Босс». В одну велику засунув незмінний «Сміт і Вессон», до якого звук ще з поліційної служби. Зверху присипав льодяниками. «Німці німцями, — вперто всміхнувся. — А я собі знаю...» На щиколотку лівої ноги прищепив кобуру з «Браунінгом М. 1906» на шість патронів калібру 6,35. Подумавши, вкинув у портфель бінокль «Flamarion», «детективний» фотоапарат «Kodak Brownie» у формі шкатулки, записник Полянської паперової фабрики і простий олівець, а також пляшечку перекису водню, яким добре обробляти дрібні рани. Зв'язка відмичок, відібрана в Сєви Бога, зломщика маєтків на Липках і мисливця за непоступливими сейфами, тонкі рукавички для делікатних справ, збільшувальне скло й електричний ліхтарик завершили похідний набір слідчого. Предметів для дактилоскопічного дослідження місця злочину не взяв. «Нехай про це подбають німці, — подумав. — Однак чому я вирішив, що вони мене допустять на місце злочину? І чи буде це місце злочину?.. Ти ж не збираєшся вбивати Смірнова й Барклаєва?.. Може, ця поїздка виявиться легкою прогулянкою...»

Круглови́де обличчя попутника з «цвікером»⁹ на носі виказувало готовність дружити. Моркотун підморгнув, показуючи на два однакові саквояжі. Цим він натякнув, що й завдання в них однакові. Проте, як згодом виявилось, «Казимир Шелль» гетьманського секретаря приховував інші речі. Зайшовши в купе, молодик найперше дістав із портфеля бокасту пляшку зі спиртом, вату і протер усі місця, до яких мав торкатися. В Європі саме розгулялася «іспанка». Ніхто не знав, як з нею боротися, але вважалося, що це хвороба брудних рук. А дехто називав її хворобою думок. Бо мільйони людей думали, як убити одне одного. Тож природа прийшла на допомогу.

— Ось так, — задоволено оглянув протерте купе Моркотун і тут-таки додав, показавши на пляшку: — Спирт можна й спожити. Теж помагає... Як ви до цього ставитеся?

— П'ю. Але з відразою, — буркнув капітан, згадуючи свої колишні подвиги по кафе й ресторанах.

На вигляд Сергієві Костянтиновичу Моркотуну було років тридцять, не більше. На його обличчі проскакували неприємні, зачаєні риси. Очі за скельцями пенсне овівали холодом, ніби він на мить забувався і втрачав над собою контроль. Такий погляд капітан бачив у колег, які стріляли в тирі. «Одне слово — масон», — з допитливістю розглядав попутника, міркуючи, навіщо Бусло їх відправив у дорогу разом. У політичній розвідки випадковостей не буває...

Сергій Костянтинович дістав із саквояжа старовинну книжку П'єтро Бонго «Таємниця чисел» і заглибився в читання. Пляшку зі спиртом залишив на столі. Густий запах полинув по вагону, дратуючи сусідів. Вони гучніше заговорили й почали питати, чи є в поїзді вагон-ресторан. Який вагон-ресторан? Німецький штаб формував ешелони в основному з вантажних платформ, у яких перевозили українське зерно. Так було передбачено Брестським миром. До цих потягів причіпляли один-два пасажирські вагони, один санітарний з хворими або пораненими вояками, поштовий із солдатськими посылками та листами, а іноді ще вагон-холодильник з тілами загиблих офіцерів. Залізниця працювала на війну. А війна диктувала умови.

З етикетки біля напису «Спирт-ректифікат Кахно» підморгував до Кліма щасливий молодик у циліндрі, з тонкими вусиками, закрученими догори. Тростиною він наче нахилив пляшку, щоб налити. «Цвікер» Моркотуна безневинно зблискував. Його сірі очі іноді

розглядали поверх книжки капітана. Жеграй роздратовано подумав, що в пенсне звичайні скельця, а не лінзи. Гетьманський секретар додавав собі серйозності.

— Климе Івановичу, наша поїздка буде невдалою, — відірвався від потертого фоліанта. — Ви зауважили, який номер нашого вагона?

— Четвертий, — не вагаючись, відповів Жеграй.

— От! — урочисто підтвердив. — Четвертий!.. А знаєте, що означає ця цифра за правилами нумерології?

Він поклав книжку на столик біля себе. І уважно, з іронією поглянув на капітана. Жеграй, навчений допитами злочинців, вичікувально промовчав. Моркотун від нього втік, вислизав. Він не міг його зрозуміти. А це дратувало. Нема гіршого, ніж їхати в чужу країну з напарником, якому не довіряєш. «А хто сказав, що він напарник? — поправив себе Клим. — До дідька! *Auf der Reise ein guter Gefährte ist so gut wie ein Pferd*¹⁰. Я сам вирішуватиму, що робити!»

Він із задоволенням відзначив, що знання німецької відновлюються. Був час, коли його хотіли загребти у військову розвідку й відправити на фронт десь під Коломию. Але в Києві розгулялися кримінальні банди, тож Кліма, як одного з найкращих слідчих, залишили.

— Ця цифра означає смерть. Або кінець, — з апломбом вимовив попутник. — Ще жерці древнього Єгипту, Піфагор та інші вчені помітили вплив цифр на життя людини. Цифра хитра й багатолика, як єгипетська мумія. Знімеш із неї одну маску — з'являється друга. Відтак третя, четверта, п'ята!.. Цифра голосиста й підступна, мов заворожливий спів сирен. Мандрівника, який не знає дороги й правил, затагне у блуд. Цифра — це зоряне небо, упорядковане у своєму хаосі. Лише досвідчені астрономи можуть добратися до таємниць цифрового космосу. Якщо уважно проаналізувати, то все, що відбувається навколо нас, можна розкласти на формули й пояснити числами. І цю війну, і цю нашу зустріч, і цей поїзд... Усе! Все вкладається в математичні формули. А цифра «чотири», за тлумаченням китайських знавців, означає поразку, невдачу, закінчення життєвого циклу, тобто смерть. Гм... У цікаву історію ми з вами вляпалися, капітане.

— Я помирати не збираюся, — фиркнув Жеграй. — Мене ваша... арифметична фобія... не лякає. Мене тривожать тільки люди, яких я не розумію. Завжди хочеться накинути їм на руки кайданки. Або взяти на приціл...

— Ви не дипломат, — легко засміявся Моркотун і помахав на нього пальцем. — У вас що на думці, те й на язичку... Я ловлю ваші погляди й відчуваю занепокоєння. Ми з вами не суперники. У мене завдання його ясновельможності гетьмана Скоропадського. У вас — політичної охорони. Добродій Бусло не входить у перелік моїх... шефів.

— Моїх теж, — буркнув на ту відвертість капітан.

— Знаю, знаю, — блиснули очі співрозмовника за «цвікером». — Ви один у полі воїн... Тож там, куди їдемо, ми можемо навіть не зустрітися. Будемо на різних хвилях... На різних поверхах... У різних товариствах.

Він нахилився і стишив голос. Кругле молоде обличчя з акуратними чорними вусиками набуло виразу театрального актора. Чи серйозного державного діяча?.. Клим уважно спостерігав.

— Зараз там... перебуває урядова делегація. Я везу скоректовані директиви гетьмана з приводу Криму й військового флоту. Павло Петрович бажає, щоб півострів і кораблі належали нам. Німці вагаються, але готові вести переговори.

— І без вас, звісно, ці переговори не відбудуться? — прямо запитав Жеграй.

— Не відбудуться, — охоче погодився гетьманський секретар. — Бо я знаю кілька чарівних слів з уст його ясновельможності...

— Навіщо ж ви сіли в четвертий вагон? — нагадав його нумерологічну засторогу. — Адже він небезпечний.

— Ха! — хмикнув Моркотун. — Кращого в поїзді просто нема... Ви дарма насміхаєтеся з мого захоплення. Я безліч разів переконався, що цифри керують людьми. Просто в людей іноді нема вибору. Вони постають перед дилемою, у якій обидві математичні розв'язки приводять до фіаско. — Він узяв книжку. — Ось цей автор... П'єтро Бонго, який отримав імпрематуру¹¹ від католицької церкви... на зрозумілих прикладах доводить, що навіть наш день народження впливає на нашу долю. Коли ви народилися?..

— Гадаю, це неважливо, — відмовив йому капітан. — У мене такий великий досвід слідства, що я безумовно можу сказати: це шарлатанство. Пане Моркотун, ви вірите в те, чого нема. І не може бути.

— Можу укласти парі на... на ось цю пляшку спирту, що ви не маєте рації, — вперся гетьманський помічник, який не зник, що йому

заперечують. — Аналізу можуть бути піддані будь-які числа: дата народження, номер телефону, номер квартири, номер паспорта, акції, купюри тощо. Математично ця процедура еквівалентна поділу вихідного числа на дев'ять. Із погляду нумерології, час рухається за нескінченно повторюваними циклами від одиниці до дев'яти. У рамках століть кожен новий рік приносить із собою нове число. Дні й місяці всередині року також можуть бути розділені на цикли. Настане час, коли все можна буде пояснити цифрою. Навіть наші думки, дії та помилки. Навіть ось цю нашу розмову. І цей поїзд. І цих пасажирів... От візьмімо для прикладу...

Він на мить завагався, прислухаючись до нічного говору у вагоні.

— Візьмімо тих чоловіків, які розмовляють у сусідньому купе...

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.

На жаль, цей розділ недоступний у безкоштовному уривку.